

УДК 37.015.31:364-787.22

**ФОРМИ ТА МЕТОДИ ПІДГОТОВКИ ВИХОВАНЦІВ ДБСТ
ДО САМОСТІЙНОГО ЖИТТЯ В УМОВАХ
ЇХ СОЦІАЛЬНОГО СУПРОВОДУ**

Лоза Т.В.

Луганський національний університет імені Т. Шевченка

У статті дається змістовна характеристика форм та методів соціально-педагогічної підтримки вихованців ДБСТ, спрямованих на підготовку дітей до самостійного життя. Зазначений методичний арсенал розроблено з метою практичного впровадження у роботу спеціалістів з соціального супроводження ДБСТ, для формування готовності вихованців старшого підліткового віку до сімейного життя, їх соціальної компетентності та професійної готовності.

Ключові слова: вихованець, дитячий будинок сімейного типу, соціально-педагогічна підтримка, соціальний супровід.

**ФОРМЫ И МЕТОДЫ ПОДГОТОВКИ ВОСПИТАННИКОВ ДДСТ
К САМОСТОЯТЕЛЬНОЙ ЖИЗНИ В УСЛОВИЯХ
ИХ СОЦИАЛЬНОГО СОПРОВОЖДЕНИЯ**

Лоза Т.В.

В статье дается содержательная характеристика форм и методов социально-педагогической поддержки воспитанников ДДСТ, направленных на подготовку детей к самостоятельной жизни. Указанный методический арсенал разработан с целью практического использования в работу специалистов, осуществляющих социальное сопровождение ДДСТ, для формирования готовности воспитанников старшего подросткового возраста к семейной жизни, их социальной компетентности и профессиональной готовности.

Ключевые слова: воспитанник, детский дом семейного типа, социально-педагогическая поддержка, социальное сопровождение.

FORMS AND METHODS OF ORPHANS' PREPARATION FOR INDEPENDENT LIFE REGARDING FAMILY-TYPE HOMES' SOCIAL ASSISTANCE

T.V. Loza

The article gives a substantial characteristic of the forms and methods of social and pedagogical support main directions, aimed at the formation of orphans' readiness for family independent living. This methodical arsenal is designed for professionals' practice of family-type homes' social assistance and directed for the formation of orphans' readiness for family life, development of their social competence and professional readiness.

Key words: orphans, family-type home, social and pedagogical support, social assistance.

Постановка проблеми. В умовах соціальної та економічної нестабільності питання ефективного виховання підростаючого покоління набуває все більшої актуальності. У першу чергу це стосується дітей-сиріт, що з досягненням повноліття виходять у самостійне життя та досить часто залишаються осторонь соціуму через відсутність елементарної готовності до самозабезпечення. З урахуванням того, що ефективно підтримати становлення дитини-сироти можна лише у сімейних умовах, постає питання про розробку ефективних форм та методів підготовки таких дітей до самостійного життя.

Аналіз досліджень і публікацій з означеної проблеми свідчить, що питання сутності і змісту соціально-педагогічної підтримки дітей-сиріт розкрито у дослідженнях Ю. Артемаскіної, О. Безпалько, О. Дронової, В. Єфименко, І. Зверєвої, О. Караман, С. Куличкової, Т. Макєєвої, А. Мудрик, Л. Оліференко, Ю. Поліщука, О. Прохорової, С. Расчетіної, Н. Соколової, С. Харченка, В. Хоронжука та К. Шалгимбекової. Детальний аналіз наукових та методичних напрацювань доводить, що зазначеними науковцями здійснено низку ґрунтовних досліджень особливостей виховання дітей-сиріт, специфіки їх становлення при взаємодії з фахівцями та розроблено технологію соціального супроводу сімейних інституцій, які беруть на виховання сиріт. Проте практика соціально-педагогічної підтримки свідчить, що питання підготовки

таких вихованців до самостійного життя є недостатньо вивченим, а методичний арсенал фахівців, що надають безпосередню соціально-педагогічну підтримку дітям-сиротам в умовах інституцій сімейної опіки потребує вдосконалення.

Метою статті є змістовна характеристика форм та методів соціально-педагогічної підтримки вихованців дитячих будинків сімейного типу (далі ДБСТ), спрямованих на формування готовності до сімейного життя цієї категорії сиріт, їх соціальної компетентності та професійної готовності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проведене нами емпіричне дослідження у Дніпропетровській області за участі 464 вихованців ДБСТ старшого підліткового віку, 258 батьків-вихователів та 104 спеціалістів з соціального супроводу ДБСТ стало науковою підставою для розробки форм та методів соціально-педагогічної підтримки, що можуть бути використані спеціалістом з соціального супроводу ДБСТ при безпосередній взаємодії з дитиною-сиротою в умовах ДБСТ.

З урахуванням того, що перевагу краще надавати формам та методам підтримки, які зможуть уплинути на свідомість і поведінку дітей-вихованців, будуть цікавими й доступними для них, сприятимуть творчому пошуку та розвитку мислення, реалізації себе у сфері громадянських, професійних та сімейних відносин, ми вважаємо цілеспрямовану підготовку до самостійного життя особливо затребуваною з досягненням дітьми-сиротами старшого підліткового віку. Тому пропонуємо спеціалістам з соціального супроводу такі форми та методи соціально-педагогічної підтримки старших підлітків в умовах ДБСТ.

В умовах реалізації індивідуальної форми підтримки вихованця ДБСТ старшого підліткового віку ми рекомендуємо застосувати триаду основоположних методичних комплексів, що об'єднують методи оцінки потреб вихованця, соціального прогнозування та ведення випадку. Визначимо сутність та зміст цих методичних комплексів, а також особливості їх використання у роботі зі старшими підлітками в умовах ДБСТ. Розгляд зазначеної групи форм та методів підтримки доцільно розпочати з оцінювання потреб, що становить специфічну форму роботи спеціаліста з соціального супроводу і за своєю сутністю є набором методів діагностики сфери потреб дитини-вихованця.

У цьому випадку оцінювання може розглядатися як комплекс методів, орієнтованих на визначення потреб вихованця ДБСТ старшого підліткового віку, системний моніторинг процесу соціально-педагогічної підтримки і готовності вихованця до самостійного життя, аналіз ресурсних можливостей і прогнозування ефективності їх використання, а також як певний процес визначення базових даних, необхідних для подальшого планування результативної соціально-педагогічної підтримки. Така оцінка потреб повинна здійснюватися на основі комплексного підходу і містити такі компоненти: вивчення соціально-психологічних особливостей вихованців ДБСТ за допомогою методу аналізу документів, сутність якого полягає в ознайомленні із особливостями життєвого досвіду вихованця за рахунок вивчення особової справи; спостереження за життєдіяльністю ДБСТ, взаємовідносинами вихованця старшого підліткового віку з іншими членами соціально-виховного середовища та вивчення позиції батьків-вихователів; використання спеціалізованих діагностичних методик, спрямованих на визначення готовності старшого підлітка до реалізації себе як громадянина, працівника та сім'янина. Ураховуючи результати оцінки потреб, доцільно застосувати метод соціального прогнозування, тобто здійснення вибору найбільш доцільного, оптимального варіанту розвитку особистості, виходячи з ресурсів, часу та соціальних сил, що здатні забезпечити його реалізацію. Метод соціального прогнозування дозволяє передбачати результати та своєчасно ліквідувати причини виникнення труднощів у ході підготовки старшого підлітка до самостійного життя за рахунок: проведення ретроспективного аналізу щодо формування особистості вихованця ДБСТ на попередніх етапах розвитку; урахування результатів попереднього етапу підтримки – оцінки потреб вихованця; виявлення проблемних аспектів формування готовності вихованця до сімейного життя, його соціальної компетентності та професійної готовності; планування цілеспрямованого впливу на усвідомлення особистістю себе як громадянина, майбутнього працівника та сім'янина.

Оцінивши результати застосування методу соціального прогнозування, доцільно перейти до реалізації комплексу методів ведення випадку, спрямованих на розв'язання психологічних, міжособистісних, соціальних та інших проблем шляхом встановлення безпосередньої

взаємодії між спеціалістом з соціального супроводу та вихованцем ДБСТ. Особливість цього методичного комплексу підтримки – моніторинг ситуації, залучення інших інституцій, здійснення координації дій з метою розвитку клієнта (старшого підлітка в умовах ДБСТ) та його оточення, відстеження результату [2, 157].

Спираючись на результати діагностики сучасного стану соціально-педагогічної підтримки старших підлітків у ДБСТ, а також на науково-теоретичне висвітлення основних постулатів організаційного забезпечення соціально-педагогічної підтримки як технології, ми розглядаємо методику ведення випадку відносно вихованця ДБСТ як базовий комплекс методів, що має структурний розподіл на вузькоспеціалізовані методи підтримки.

Зокрема, ми можемо відзначити важливість традиційних бесід та консультувань. Бесіда може бути застосована у ході соціально-педагогічної підтримки як «метод виховання та отримання інформації про особистість за допомогою безпосереднього словесного спілкування. Бесіда – діалогічна взаємодія, яка припускає реалізацію інформативної (передача і прийом інформації), регулятивно-комунікативної (вплив на поведінку учасників спілкування), афективно-комунікативної (вираження та передача емоцій і переживань) функцій» [1, 135]. Для формування готовності старшого підлітка до самостійного життя важливо зосередитись на регулятивно-комунікативному спрямуванні бесіди, що передбачає вплив на поведінку вихованця та формування свідомості. Реалізація такого завдання можлива при спілкуванні за схемою «суб'єкт – суб'єкт» на протигагу монологу та моралізуванню.

Бесіди з вихованцями ДБСТ старшого підліткового віку можуть охоплювати широкий спектр тем, які стосуються їхніх проблем, потреб, інтересів, думок та є актуальними для успішного вирішення завдань соціально-педагогічної підтримки. Зокрема, вони повинні стосуватися взаємовідносин у сімейному середовищі ДБСТ, стосунків з друзями та однолітками, інтересу до громадського життя, успішності навчання, пріоритетів дитини у виконанні різних видів суспільно корисної діяльності, прийняття дитиною свого минулого і себе у ньому, формування дитиною власної життєвої мети та поточних планів, розуміння нею гендерних ролей та основ усвідомленого батьківства, формування сис-

теми ціннісних орієнтацій, сприйняття себе як суб'єкта соціальних та громадянських відносин тощо.

Наступним методом, що є необхідним при організації співпраці дитини-вихованця та спеціаліста із соціального супроводу, є індивідуальне консультування. Застосування цього методу передбачає взаємодію між консультантом та консультованим, під час якої спеціаліст використовує свої знання для допомоги останньому в осмисленні його ситуації, розв'язанні поточних проблем, налагодженні діяльності на перспективу [3, 149].

У ході консультування старшого підлітка в умовах ДБСТ соціальний педагог за допомогою спостереження та емпатії може спрямувати свої зусилля на активізацію прихованих почуттів вихованця для формування позитивних рис та зміцнення впевненості особистості у своїх силах, спрямування дій вихованця на саморозвиток у різних сферах життя. Індивідуальне консультування забезпечує здійснення корекції відхилень у свідомості й поведінці вихованця через створення спеціальних ситуацій, які сприяють усуненню негативних якостей, а також через спонування до всебічного розвитку, самоосвіти, суспільної роботи, заняття спортом, художньою і технічною творчістю тощо.

Слід зазначити, що вихованці ДБСТ старшого підліткового віку потребують консультативної допомоги різного характеру: психологічної (подолання психологічних проблем, нормалізація внутрішнього стану, запобігання конфліктним ситуаціям, формування адекватної самооцінки, поліпшення відносин із соціальним середовищем та ін.), соціально-педагогічної (підвищення мотивації до навчання, організація вільного часу, допомога для здійснення дитиною свідомого професійного вибору, забезпечення доступності освітніх послуг, орієнтація на використання своїх здібностей та реалізацію інтересів для саморозвитку), інформаційної (надання необхідної інформації для вирішення проблем дитини, розширення її знань про соціальну інфраструктуру, ефективного використання дитиною можливостей та ресурсів громади), правової (інформування дитини про її права та обов'язки у період виховання у ДБСТ та після виходу з нього) тощо. Інформація, отримана під час консультування, допоможе орієнтуватися у різних життєвих питаннях, правильно реалізовувати свої права та обов'язки у

громадянських відносинах, сформувавши позицію по відношенню до професійного вибору та побудови адекватних соціальних, у тому числі міжстатевих відносин.

Необхідно більш детально зосередитися на питаннях консультування з питань професійної підготовки, адже соціальний педагог має застосовувати технології профорієнтації до дітей-вихованців ДБСТ, що теж передбачають як діагностичний етап, так і суто консультативний. Для цього у ході професійного консультування необхідним є не тільки спрямування особистості до руху у напрямку усвідомленого вибору професії адекватно до своїх особистісних характеристик, а й надання вихованцю знань щодо ринку праці та доступності професійної освіти у конкретному регіоні проживання. Ці засоби дозволять підвищити самоорганізацію особистості та її націленість на саморозвиток.

Необхідною умовою у цьому випадку є створення бібліотеки для підготовки старших підлітків до усвідомленого вибору професії шляхом доступу до інформації про особливості світу професій, умови здійснення вибору оптимальної для особистості сфери діяльності, шляхи підготовки до обраної професії. Аналогічно можуть бути залучені й інші засоби: інтернет-ресурси, відео, публіцистичні твори. Плідною також буде співпраця соціального педагога із спеціалістами служби зайнятості, адже вони володіють архівом соціальної реклами, зокрема інтернет-ресурсами, відео-ресурсами та науково-педагогічною інформацією щодо світу професій. Ця співпраця може бути як опосередкованою, так і безпосередньою – із залученням спеціаліста служби зайнятості до професійного консультування.

Додатковим методом підтримки може виступати надання пам'яток з інформацією, що за результатами нашого дослідження є затребуваною для вихованців ДБСТ. Наприклад, респонденти відзначили необхідність розробки пам'яток із списком установ, до яких можна звертатися при виникненні тих чи інших проблем. Аналогічно затребуваними є і пам'ятки для підвищення рівня правової свідомості, налагодження взаємин із соціальним оточенням, підвищення саморозуміння тощо.

З групових форм та методів ми пропонуємо включати до соціально-педагогічної підтримки методи роботи з мережею соціальних контактів вихованця та ігрові методи. Аналіз науково-методичної літератури

свідчить, що метод роботи із мережею соціальних контактів дитини – це системний метод соціально-педагогічної роботи із дитиною та її найближчим оточенням, який спирається на використання ресурсів, зв'язків дитини, її сім'ї (у нашому випадку ДБСТ) та відносин з людьми з їх найближчим соціальним оточенням.

Технологічно робота з мережею соціальних контактів дитини – «мережева терапія» – проходить три основних етапи:

1. Складання карти соціальних зв'язків дитини – розпочинається безпосередньо із складання мережі соціальних контактів дитини за її активної участі. Карта відображає весь спектр взаємовідносин важливих для дитини людей, включаючи характер зв'язків між людьми та ступінь їх необхідності. На карті можуть бути позначені не лише члени ДБСТ, біологічні родичі дитини, але й близькі друзі, учителі, сусіди, знайомі, фахівці, чиновники, які зацікавлені в долі даної дитини та від яких залежить її життя.

2. Мобілізація мережі контактів – це етап активізації ресурсів і привернення уваги важливих для дитини осіб до вирішення існуючої проблеми, їх інформування і залучення до участі у наступному етапі – етапі мережевих зустрічей. На цьому етапі відбувається попередня підготовка майбутніх учасників зустрічі (з ними проводяться індивідуальні бесіди з приводу розуміння й уточнення їх позицій щодо вирішення проблеми, переконання у важливості їх обов'язкової участі у вирішенні ситуації тощо). Інколи вже на етапі підготовки до зустрічі, у процесі мобілізації соціального оточення, може відбутися вирішення проблеми.

3. Етап мережевих зустрічей. Мережева зустріч – це зустріч, під час якої кожен з учасників має можливість висловити свою точку зору щодо ситуації, яка склалася з вихованцем чи ДБСТ у цілому, результатом якої є вирішення або нове розуміння проблеми. Таким чином, робота з мережею соціальних контактів – це профілактичний метод, який дозволяє старшому підліткові в умовах ДБСТ зміцнити як внутрішньо сімейні зв'язки, так і зв'язки з найближчим соціальним оточенням, отримати поради з актуальних питань.

Розглянемо також застосування ігрових методів. Гра є формою самовираження дитини, спрямованою на задоволення потреб у розвазі,

отриманні насолоди, знятті напруги, а також на розвиток певних умінь та навичок. У діяльності спеціаліста із соціального супроводу застосування ігрових методів є тією складовою, що дозволяє ілюструвати приклади життєвих ситуацій та моделювати поведінку дитини у невимушених умовах. Так співпраця соціального працівника та дитини-вихованця набуває різноманітності, стає більш цікавою для об'єкта підтримки, підвищує мотивацію до співпраці, а головне – сприяє формуванню самостійності особистості за рахунок набуття необхідних умінь та навичок.

Ігрові методи є технологічними за своєю суттю і різняться в залежності від спрямованості. Ми пропонуємо застосування творчих педагогічних ігор, що можуть бути сюжетно-рольовими, конструкторськими, драматичними (з вільним розвитком сюжету). Такі ігрові методи дозволяють розкрити внутрішній світ старшого підлітка, здійснити невимушений вплив на його судження та ціннісні орієнтації через програвання різних життєвих ситуацій та ненав'язливе визначення тактики поведінки у різних проблемних ситуаціях. При втіленні в життя ігрових методів до співпраці важливо залучати й інших членів ДБСТ, що дозволить підвищити їх згуртованість.

Таким чином, теоретичне обґрунтування соціально-педагогічної підтримки вихованців ДБСТ дозволяє стверджувати, що форми та методи такої підтримки потребують упровадження у ході соціального супроводу ДБСТ та передбачають об'єднання у єдину систему для здійснення всебічної підготовки вихованців до самостійного життя у ході групової та міжособистісної взаємодії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Волкова Н.П. Педагогіка : навч. посіб. / Н.П. Волкова. – К. : Академвидав, 2007. – 616 с.
2. Інтегровані соціальні служби : теорія, практика, інновації : навч.-метод. комплекс / О.В. Безпалько, І.Д. Зверева, З.П. Кияниця, та ін. – К. : Фенікс, 2007. – 528 с.
3. Теорії і методи соціальної роботи : підручник для студентів вищих навчальних закладів / [за ред. Т.В. Семигіної, І.І. Миговича]. – К. : Академвидав, 2005. – 328 с.